

З ПОШУКОВИХ НОТАТОК СТОСОВНО ШЕВЧЕНКОВОГО БІОГРАФА

Ідеться про уточнення фактів життєпису Михайла Корнійовича Чалого, автора першої біографії поета – “Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии)”, 1882 [15] (український переклад – 2011 [16]). Починалася ця історія так: шевченкознавець О. Боронь, готуючи тематичний том “Тарас Шевченко і його сучасники” й переглядаючи деякі джерела до теми, зокрема серію шевченківських збірників “В сім’ї вольній, новій...”, звернув увагу на статтю Л. Проценко. У ній дослідниця, багаторічний директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, писала: “Нам пощастило виявити метричний запис смерті біографа, де написано, що помер Чалий 19 лютого 1907 р. І було йому 87 років” [9, 228]. Це означає, на її думку, що М. Чалий народився не 1816 р., як досі прийнято вважати і як зазначено в наукових джерелах, а 1820-го.

Імовірно, дата народження “1816-й рік” пішла від повідомлення Д. Дорошенка, пізніше всесвітньо відомого історика, про те, що М. Чалий прожив 90 років [4, 394]. Відтак і на пам’ятнику Чалому на Байковому кладовищі стоять дати: 1816 – 1907. Через п’ять років Л. Проценко у своєму путівнику по Байковому кладовищу, описуючи пам’ятник шевченкознавцеві, твердила ще більш категорично: “В УРЕ й на пам’ятнику рік народження помилковий, у метричному записі про смерть зазначено, що його життя закінчилось у 87 років (встановлено автором)” [10, 96].

Однак ані в першій, ані в другій її публікації не вказано архівної адреси згаданого метричного запису. Тому природно, що його пошуки розпочалися з відвідин Музею-архіву, але намарно. Отже, залишався Центральний державний історичний архів України, де зберігаються документи й Київської консисторії з метричними книгами всіх численних київських церков. Заступник директора архіву Л. Демченко виписала для початку п’ять одиниць збереження, кожна з яких містила не одну метричну книгу (і не обов’язково зі Старокиївської частини).

Мені пощастило: уже у другій наданій книзі виявився розшукуваний запис за 6/19 лютого 1907 р.: “Лета умершего: 87”. Отже, його адреса така: “Метрическая книга данная из Киевской Духовной консистории, в Покровскую Соломенскую церковь, 2 окр. гор. Киева для записи родившихся, браком сочетающихся и умерших, на 1907 год” (ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1080, од. зб. 185, арк. 128 зв.). Мушу згадати й про напис зеленим олівцем на звороті обкладинки: “1907 г. Соломенская, Зверинецкая, Единоверческая, Сретения”, – що може вказувати на зведений характер записів у цій книзі.

1820 рік як дату народження підтверджують і поодинокі хронологічні прив’язки в розлогіх “Воспоминаниях” М. Чалого, що їх він систематично публікував у “Киевской старине” (1889, № 1–12; 1894, № 5–12; 1900, № 4, 6, 7–8, 11, 12). Автор не вказав дати свого народження, але не раз називав свій вік при певних подіях, дати яких піддаються з’ясуванню. Зокрема, влітку 1835 р. “мне стукнуло 15 лет” [14, № 5–6, 301]. Прийшовши після того літа (удруге) до 3-го класу новгород-сіверської гімназії, Чалий застав там новачка, хлопчика “лет 12-ти” – Костю Ушинського, з яким вони стали близькими друзями. Далі в розділку “Воспоминаний” – “Моя портретная галерея” – знаходимо: “В 1835 году 12-летний Костя застал меня в III-м классе <...> целыми тремя годами старше себя” [14, №8, 436, 439]. “Краткая литературная энциклопедия” так подає дату

народження К. Ушинського: “19. II (2. III) 1824 (по др. данным, 1823), Тула” [8, 862].

Отже, у персоналії Чалого дати мають бути такими: 1820, м. Новгород-Сіверський – 6/19 1907, м. Київ. У зв'язку з першою датою постає ще одне питання: звідки у праці В. Жадька “Некрополь на Байковій горі” [5, 221] з'явилася повна дата народження – 24 вересня 1816 р., повторена ще й у Вікіпедії? До того ж, як тепер бачимо, цілковито неправильна. Її джерела поки що встановити не вдалося.

Мені прикро вказувати на неточність у персоналії М. К. Чалого в “Шевченківській енциклопедії” [12, 710]; за десять років до того я уникла помилки в коментарях до листування Шевченка [17, 478]: ішлося про адресу помешкання Чалого на час, коли поет відвідав його в Києві 1859 р. Загальновідомою була адреса: Кадетський пров., буд. 9, нині вул. Гоголівська, 9 (див., наприклад: [11, 178]). Звідки ці відомості? Імовірно, що зі спогадів Маргарити Олександрівни Волковської (у дівочтві Сліщенко), онуки у других М. Чалого, котрий прийняв дівчинку та її молодшого брата Леоніда у свою родину; завдяки йому та його другій дружині Аліді Едуардівні діти закінчили гімназію в Києві. Ці спогади записала 7 липня 1961 р. історик Варвара Уварова, недавня працівниця двох київських шевченківських музеїв – Національного та Літературно-меморіального будинку-музею в провулку Шевченка. Спогади Волковської зберігаються у фонді М. Чалого у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [2].

Онука згадувала: “В кол. будинку дідуся по вул. Гоголя, 9 [пізніша назва Кадетського провулку. – В. С.] на другому поверсі є кутова кімната (з боку будинку № 11), яку називали кімнатою Т. Г. Шевченка. В Шевченковій кімнаті ніхто не жив з родини дідуся – це був своєрідний шевченківський музей в будинку Чалих. Тут і ліжко стояло” [2, 2]. Слід гадати, що ліжко було теж Шевченкове, бо далі оповідається: “Дідусь розповідав нам, що Т. Г. Шевченко дуже любив сидіти на веранді і відтіля милуватися садом Чалого” [2, 2]. Перебування поета в цьому будинку – явно легенда. І ось чому. Авторитетний дослідник П. Жур документально встановив справжню адресу Чалого на час нетривалого перебування Шевченка в Києві 1859 р.: по одруженні 1855 р. з дочкою священника Стрітенської церкви Надією Василівною Пановою Чалий перебрався до її власного будиночка із садом на Житомирській вул. (нині – Велика Житомирська) [6, 229–231].

Важливу подробицю зазначив І. Кошовий: виявляється, найближчий друг Чалого і благодійник Шевченка Іван Максимович Сошенко мешкав недалеко: “Сошенко, до речі, жив у той час на Сінному базарі в будинку Стрітенської церкви. Тут його і відвідував поет” [6, 54]. Відтак і П. Білецький зазначав: “...на Сінному майдані, жив Сошенко...” [1, 56]. Сінний базар тоді розміщувався на нинішній Львівській площі. Адресу Сошенка уточнив Г. Сергієнко: на тій же Житомирській, поблизу Сінної площі (нині Велика Житомирська, 36) [11, 177]. Отже, Шевченкові було зручно відвідувати обох.

І лише в останні роки – не раніше 1875-го, коли Чалий повернувся до Києва після тривалого вчителювання у провінційних гімназіях, і не пізніше 1880 р. – він справді мешкав у власному будиночку в Кадетському пров., 9 [6, 230]. Не викликає довіри й твердження Волковської про вік Чалого: “Мій дід жив довго – народився він в 1816 р., а помер в 1907 р. на 91-му році життя”.

В. Уварова використала зі спогадів Волковської цілком вірогідні подробиці про непросту долю багатющого архіву М. Чалого, перш ніж рукописи потрапили на зберігання до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, – і для вдалих пошуків “Кобзаря” з дарчим написом поета, і для віднайдення автографа його листа

до Чалого від 4 січня 1861 р., і для своєї книжечки “Т. Г. Шевченко і Київ” [13, 62–63].

Мені випало щастя дістати замовлення на переклад книжки М. Чалого “Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии)” (1882), тобто “Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії)” з післямовою та науковим апаратом. 2014-го р. з’явилася докладна рецензія відомого історика літератури й текстолога В. Дудка [3]. Її п’ять підрозділів демонструють зразки наукової доскіпливості й багатющої ерудиції рецензента, коли помічені помилки й недочепи послужать імпульсом для розгортання широких студій, які мають бути враховані не лише в подальших перевиданнях праці Чалого, а й у коментарях до епістолярію Шевченка, спогадів про нього тощо. Постаті ж біографа зауваження рецензента не стосуються.

На превеликий жаль, і у своїй післямові до книжки Чалого, і в статті про нього в “Шевченківській енциклопедії” я не використала згаданого уточнення П. Жура, залишивши традиційну адресу (Кадетський пров., 9) на час поетових відвідин тодішнього інспектора гімназії в Києві 1859 р. Цей недогляд буде виправлено в окремому тематичному томі “Тарас Шевченко і його сучасники”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Білецький П.* Шевченко в Києві. Біогр. нарис. – Київ: Держ. вид-во худ. л-ри, 1962. – 62 с.
2. *Волковська М.* Спогади про Чалого М. К. / Записала Уварова В. // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. – Ф. 92. – Од. зб. 379.
3. *Дудко В.* Перевидання студії Михайла Чалого “Життя і твори Тараса Шевченка”: критичні уваги // *Дудко В.* Тарас Шевченко: джерелознавчі студії. – Київ: Критика, 2014. – С. 360–380.
4. [Дорошенко Д.] М. К. Чалий. (Посмертна згадка) // Україна. – 1907. – Т. 1. – Март. – С. 394–399. – Підпис: Д. Д-ко.
5. *Жадько В.* Некрополь на Байковій горі: Літературно-публіцистичне видання. – Київ: Фенікс, 2008. – 312 с.
6. *Жур П.* Шевченківський Київ. – Київ: Дніпро, 1991. – 287 с.
7. *Кошовий І.* Т. Г. Шевченко в Києві. – Київ: Рад. школа, 1941. – 74 с.
8. *Никольская Т.* Ушинский Константин Дмитриевич // Краткая литературная энциклопедия. – Москва: Советская энциклопедия, 1972. – Т. 7. – С. 862.
9. *Проценко А.* Знайомі і друзі Тараса Григоровича одержують пашпорти. За матеріалами Київського некрополя // В сім’ї вольній, новій... Шевченківський збірник. – Київ: Рад. письменник, 1989. – Вип. 5. – С. 223–230.
10. *Проценко А.* Київський некрополь: Путівник-довідник. – Київ: Укр. письменник, 1994. – 334 с.
11. *Сергієнко Г.* Шевченко і Київ: Іст.-біогр. нарис. – Київ: Дніпро, 1987. – 326 с.
12. *Смілянська В.* Чалий Михайло Корнійович // Шевченківська енциклопедія: В 6 т. – Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. – Т. 6: Т–Я. – С. 709–712.
13. *Уварова В.* Т. Г. Шевченко і Київ: Путівник-довідник. – Київ: Київ. обл. кн.-журн. вид-во, 1962. – 80 с.
14. *Чалий М.* Воспоминания // Киевская старина. – 1889. – Т. XXV. – Май–Іюнь. – С. 295–331; Т. XXVI. – Август. – С. 436–467.
15. *Чалий М.* Жизнь и произведения Тараса Шевченка: (Свод материалов для его биографии). – Киев: Тип. К. Н. Милевского, 1882. – 281 с.
16. *Чалий М.* Життя і твори Тараса Шевченка: (Звід матеріалів до його його біографії) / Пер., післям. та комент. В. А. Смілянської. – Київ: Веселка, 2011. – 263 с.
17. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 2003. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 629 с.

Отримано 6 квітня 2018 р.

м. Київ